МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет
Aix-Marseille Université (France)
TESOL – Ukraine

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В МОВІ І КУЛЬТУРІ

Збірник наукових праць

Київ 2017

УДК 821.09(100)(082)
Н35
Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових
Н35 праць / за заг. ред. А.Г. Гудманяна. О.Г. Шостак. - К.:Талком , 2017. - 343 с.
ISBN 978-617-7397-36-5

Збірник містить тексти доповідей X Міжнародної конференції з питань національної ідентичності в мові і культурі, що відбулася 17-18 травня 2017 року на кафедрі іноземних мов і прикладної лінгвістики Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

Організаційний комітет
Голова оргкомітету:
Гудманян А.Г., д-р філол. наук, проф., директор Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету
Заступник голови:
Шостак О.Г., канд. філол. наук, доцент, зав. кафедрою іноземних мов і прикладної лінгвістики Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету
Члени оргкомітету:
Артюшкіна О., канд. наук з лінгвістики, доцент каф-ри славістики, університет Екс-Марсель, м. Екс-ан-Прованс, (Франція)
Раду А.І., канд. філол. наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка
Рецензенти:
Дудок Р.І., д-р філол. наук, проф., зав. кафедрою іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка
Мосенкіс Ю.Л., док. філол.. наук, професор, професор кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Чеснокова А.В., проф. каф-ри англ. філол. і перекладу Київського університету імені Бориса Грінченка

Рекомендовано до друку Вченою радою Гуманітарного інституту
(Протокол № 3 від 19 квітня 2017 р.)

ISBN 978-617-7397-36-5
© Національний авіаційний університет, 2017
© Колектив авторів, 2017

Валентина Зотова
Кандидат педагогічних наук, доцент
Анастасія Маркова
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
м. Мелітополь

ТЕМПОРАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ «СПОГАД» У ЧАСОВО-ПРОСТОРОВОМУ ПОЛІ РОМАНУ СОФІЇ МАЙДАНСЬКОЇ «ДІТИ НІОБИ»

С. Майданська – талановита українська письменниця, прозі якої властива особлива темпоральність. Колізії, що розгортаються у романах та повістях авторки, «реципієнт-інтерпретатор сприймає без жодної часової дистанції, не осмислюючи, а співпереживаючи. Події відбуваються саме зараз, постаючи багатозначним символом і відтворюючи дійсність у відповідних життєвих формах, крізь суб'єктивні думки та емоції» [4, с. 194]. Аналіз темпоральних конструктів у часово-просторовому полі роману С. Майданської «Діти Ніоби» є метою нашого дослідження.

Часопростір, або хронотоп, відіграє значущу роль у формозмісті літературного твору. Деякі науковці вважають, що час і простір – невіддільні й рівноправні складники хронотопу, але М. Бахтін наполягав на тому, що в ньому превалює темпоральність, тобто часова тяглість [1, с. 341]. Своєю чергою, тяглість часу пов'язана з пам'яттю, відносно якої сучасні дослідники акцентують думку: «…це не згадка про механічно накопичене надбання минулих часів і людей, це постійне тривання (продовження), переживання тепер того, що було колись із іншими людьми і за інших обставин. Жива пам'ять – це постійний діалог із минулим, взятим частково, уривками, тому можливі розмаїті спотворення, адже вихоплене з колишньої цілокупності духовних реалій минулого тепер може втратити тодішній аспект хронотопу» [2, с. 32]. Пам'ять, форми її художнього відтворення, у тому числі спогади персонажів або оповідача, дають можливість розширювати часові межі оповіді.

Роман «Діти Ніоби» є спробою С. Майданської «персоніфікувати» в образі міфічної матері «національне відчуття трагедії та асоційовані з цим відчуттям мотиви – життя і смерті, божевілля, війни, страху, долі, вини» [4, с. 194]. Культурологічний, філософсько-художній та морально-психологічний зміст письменниця розкриває через макро- і мікрокосм персонажів. Їх спогади як окремі конструкти психологічного часопростору додають посутніх акцентів зображуваним епохам.

Основна часова лінія твору охоплює лише кілька днів: подорож Тараса на потязі до Львова, зустріч із друзями, окремі епізоди з їх життя, що належать до того самого проміжку часу. Однак хронологічні межі зовнішніх і внутрішніх перипетій значно розширюються спогадами, у яких вагоме місце посідають художньо-часові маркери (описи історичних, суспільних, побутових реалій, художні деталі, топонімічні назви), візії та історії сторонніх людей.

Персонажі роману подумки подорожують у своє минуле, тим самим розсуваючи часові рамки, якими автор обмежує їх буття «тут і тепер». Леонтій, наприклад, поринає спогадами у 1940 рік: «Червоний смерч у сороковому, пролетівши по селу, руйнував усе, що не було подібне до московського кремля і тамбовських лаптів, не обминув він і цієї родинної каплиці. Лагідно усміхаючись, Матір Божа дивилася темними видовбаними очима на відбиті голови Отця і Сина (Святого Духа не чіпали, його врятувала схожість до голуба миру), на потрощених янголят, на розкидані кістки «славних прадідів», на шматки зотлілого савану з поглумлених домовин і на уламки двох білих крил, що вибивались із ями, немовби силуючись знову злетіти з розверзлої «оселі вічного сну» [3, с. 206]. Ще страшніші спогади зринають у пам'яті Тараса. Він пригадує, як «прийшов у сусіднє село, прийшов, як домовилися з товаришем – сином тамтешнього священика, пограти в шахи. Прийшов і побачив. П'яні московські танкісти, щоб розважитися, клали на дорогу зв'язаних людей і поволі наїжджали на них гусеницями танків. Серед катованих був і священик із сином…» [3, с. 219]. Усю жорстокість дій членів НКВС відчув на собі Чортів Син: «...коло першої години ночі енкаведисти обступили обійстя моїх рідних, зайшли до хати, побудили сплячих: неня, мамку, чотирьох молодших братів і сестер... найменшій, Домочці, було шість рочків... всіх пов'язали і завели до стодоли... Обіклавши солом'яними околотами – підпалили...» [3, с. 252–253]. Ці та подібні свідчення, розширюючи межі художнього макрокосму, дають авторові можливість змалювати жахливі реалії епохи, ввести у твір історичне і міфологічне тло, численними деталями акцентувати культурно-моральні цінності українців.

Зовнішній по відношенню до персонажа світ увиразнюється і в розповідях людей, яких зустрічає Тарас під час своєї подорожі. Так, бабуся, з якою він познайомився біля каси, розповідає про подію, що сталася з нею: «…мене, 85-річну, везли… по етапу на Велику Україну, щоб звідтіля вже доправити до Сибіру, везли разом з іншими, подібними до мене, «політичними злочинцями». І, на щастя, саме тоді, коли ми вже доїжджали до Вінниці, на наші голови посипалися бомби… В одну мить усі ті, що не залишилися лежати

розірвані на шматки, були охоплені несамовитим почуттям всеспопеляючої свободи. Бігла і я, стара, бігла, відчуваючи себе, як ніколи вільною...» [3, с. 290]. Наведений епізод є прикладом парадоксально гармонійного поєднання таких художніх прийомів, як ретардація (спогад уповільнює розвиток дії в романі) і сконденсований динамізм – останній досягається головно вживанням дієслів і дієслівних форм, уточненнями, повторами, схвильованістю оповіді. Завважимо, що по відношенню до Тараса розповідь старої жінки є простором макрокосму, але для неї самої це також і її внутрішній світ, мікрокосм, ті страждання, які вона пережила особисто.

Так само історія чоловіка, якого Тарас зустрів у потязі, змушує головного персонажа зануритись у власні почуття. Новий знайомий розповів про події Першої світової війни: «У вісімнадцять років забрали мене до цісарського війська. Дали ґвер, сяк-так навчили стріляти, вигнали раз, два на пляц – «сіно-солома, сіно-солома», та й машір на фронт. І так Бог дав, що таки в першій атаці мене поранило, ади, отут-о, вище ліктя, видите, трохи м'яса бракує... Мене з іншими, кого ще не пірвало на ґноти, привезли до села, недалеко фронту, щоби там підлатати. Дуже змасакрованих відвезли до школи, там один по одном віддавали Богу душу, а таких, як я, розіпхали по хатах, щоб нас, запаршивлених від голоду, трохи ще й підгодували» [3, с. 214]. Через цю розповідь у співрозмовника зринають візії: Тарас, вислухавши чоловіка, поринає у світ ілюзій: «Почута історія немовби про нього. Правда, все, що для цього селянина стало життям, стало дійсністю – йому вимальовувала фантазія, може, й божевільна, але тепер не безнадійна» [3, с. 217]. Письменниця зазначає, що герой «побачив себе на місці того чоловіка, тільки в іншому часі, в інших обставинах. Справді – життя не пропонує багато варіантів для вибору. Історія тривіальна. Єдине, на що вона спроможна, – виходячи на кін, змінювати костюми, відповідно до часу та місця дії» [3, с. 217].

С. Майданська розширює зовнішні часово-просторові межі роману за допомогою спогадів персонажів про власне дитинство та юність. Леонтій, наприклад, поринає думками у дитинство, де спостерігає за Мартою. Хлопчик «стежить за нею: нагадує фаянсову ляльку, що бачив у Гершкової дочки Белли. Такі ж мідяного кольору кучері, схожі на гемблівки, тонкі зап'ястя і щиколотки, маленькі ступні з дрібними, як молодий горошок, пальцями, а там, куди завжди магнітом притягало очі, – округлим яблучком-папірівкою живіт, і далі... Все гладеньке й матове, як у тієї ляльки...» [3, с. 199]. Марта згадує, коли вона п'ятнадцятирічною дівчинкою виходить

заміж: «Прийшов священик – не наважувалася глянути йому у вічі... Та все було, як насправді: і рушник під ногами, і золоті корони над головою, і «Я беру тебе за жону і обіцяю тобі любов і вірність, і тебе не залишу аж до смерті...», і «Я беру тебе за мужа і обіцяю тобі любов і вірність і послух супружий...», і «Господи Боже наш, славою і честю вінчай їх...», і дні тонкі золоті обручки, що Нестор дав переробити із сиґнета, який залишився у спадок від батька, і запис у церковній книзі, і поцілунок...» [3, с. 233]. У таких картинах теж постають прикмети відповідної доби, культурологічні, етнографічні відомості тощо. Обрядовий ритм другого з наведених уривків – розмірений, фіксований – підкреслює заданість ситуації і невідворотність дії / долі.

Тарас також подумки повертається до свого дитинства. Чоловік розмірковує про матір, яка померла, коли він був зовсім маленьким. У його пам'яті зринають спогади про хрещену, жінку, яка стала для нього всім у житті: «Першою сказала те, що в ньому вже пробудилося до життя, та ще не усвідомлювало свого призначення. Сказала, думаючи про обов'язки хрещеної. А він... У день смерті матері це «люблю» стало вищим за слово «мама», вищим, повнішим і відповідало на всі його питання» [3, с. 212]. Як бачимо, у спогадах немає точного датування або вказівок на історичний час, але це не робить їх менш важливими. Вони ретроспективно пояснюють психологічний стан персонажів, причини вчинків, стають підґрунтям, «фундаментом» їх мікрокосму.

Незважаючи на те, що у романі немає прямих вказівок на історичну епоху, читач може визначити час дії за конструктами суспільних реалій, подій минулого. Скажімо, герої твору згадують битву під Сталінградом: «Подивляю, як то ти потрафив вийти живим з того пекла? А Нестор пропав... пропав, сердега... мав надію, що коханий Vaterland всокотить його від совітів, а той не найшов кращого сховку, як під Сталінградом... Від лютого собаки втеча не порятує – треба підняти камінь…» [3, с. 274–275]. Отже, очевидно, що події розгортаються після 1942, адже саме тоді відбулася згадана у творі битва. Також є очевидним, що війна на момент оповіді ще не скінчилась: після розмови з чоловіком у потязі Тарас розмірковує, що «як і тоді – зараз війна, він також на фронті, в повстанській армії, воює «за своє» [3, с. 217]. Звернувши увагу на зображення облави у романі, а також «миршавого чоловічка», який під час цієї облави, вказуючи на Тараса, говорить німецькому офіцерові: «Партизан! Партизан! Я його знаю!..» [3, с. 293], читач розуміє, що Львів ще окупований німцями. Тому можна зробити висновок, що події основної часової лінії відбуваються у 1943 або 1944 році.

Темпоральні конструкти тут являють собою топонімічні образи і картини пов'язаних з ними, відомих широкому, навіть світовому, загалу подій. До їх складу входять лексеми, які «датують» художню оповідь своєю семантикою.

Таким чином, конструктом «спогад» у романі «Діти Ніоби» С. Майданська розширює часопростір; надає оповіді різної темпоральності – від майже ритмізованого плину подій до їх часового прискорення (конденсації) або уповільнення. Макрокосм персонажів тісно переплітається з їх мікрокосмом, впливає психологічні стани, мотивує події та вчинки.

Література

1. Бахтин М. М. Собрание сочинений. Т. 3: Теория романа (1930–1961 гг.) / М. М. Бахтин. – М. : Языки славянских культур, 2012. – 880 с.
2. Капельчук К. А. Художественный и исторический хронотоп: проблема дополнения / К. А. Капельчук // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. Философия. ¬– СПб., 2013. – № 2. – Том 2. – С. 94–105.
3. Майданська С. Діти Ніоби: Роман / С. Майданська // Діти Ніоби / С. Майданська. – К. : Родовід, 1998. – С. 191–294.
4. Ножак О. З. Рецептивна інтерпретація творчості Софії Майданської на сторінках українських ЗМІ / О. З. Ножак // Питання літературознавства. – 2006. – Випуск 72. – С. 190–196.